

A Horváth István-jelenség

Ahogy Kiss Jenő látja

Kérdez: Cseke Péter

Az itt következő műhelybeszélgetés az 1977. január 5-én elhunyt Horváth István pályaképét hivatott áttekinteni — különös tekintettel a költő indulásával összefüggő kérdésekre —, azzal a bevallott szándékkal, hogy további kutatómunkára serkentessük, az életmű egészének értelmezését elősegítsük.

Kiss Jenő egyike azoknak, akik Horváth István rendhagyó indulását, majd pályatörését és kései kiteljesedését mindvégig baráti közelségből figyelhették. Ezen túlmenően azonban igen lényeges az is, hogy Kiss Jenő már jóval azelőtt foglalkozott a szóban forgó jelenséggel — a parasztírók feltűnésével —, mielőtt Horváth István jelentkezett volna irodalmunkban. Sértő Kálmán első könyve kapcsán például igen találon állapította meg már 1933-ban, hogy a parasztírók friss mozgalmat, gyorsabb vérkeringést és tágabb lélegzetvételt hoztak a magyar irodalomba; ugyanakkor jó érzékkel mutatott rá azokra a buktatókra, amelyek a paraszti sorból feltörő ösztönös tehetségekre vártak. „Sértő olyan zálogot adott ezzel a verskötetével — írta az Erdélyi Helikonban —, aminek alapján bizvást várhatjuk egy nagy reménység valóra válását. Hogy így lesz-e valóban, az rajta és nem utolsósorban a környezetén múlik.” Miként tudjuk, Sértő későbbi pályája nem követendő, hanem intó példának bizonyult: a népi tehetség erkölcsi kikiklásának reális veszélyére figyelmeztette az utána következőket.

— A negyvenes évek elején miként tudta elkerülni Horváth István a Sértő Kálmán sorsát?

— Ha nem Kolozsvárra kerül, bizony vele is megeshetett volna az, ami Sértő Kálmánnal. S mivel szülei hajdanán — mint visszaemlékezéseiből tudjuk — Pesten próbálták megkeresni kenyerüket, könnyen eszébe juthatott volna, hogy ő is ott próbál szerencsét. S akkor könnyen kerülhetett volna szélsőséges elemek kegyébe-pártfogásába, hogy ne mondjam azt: markába, hiszen a jobboldali sajtó az idő tájt erős volt, a fajmagyarság hirdetői mind hangosabbak, és kapva-kaptak az újonnan feltűnő, tehetségesebb tollforgatókon. Bizonyára Horváth Istvánt is megkönykezték volna, egyrészt a sajtópublikálás biztosságával, másrészt könyvkiadói vonalon, hiszen a Turul és más kiadók a faszízalódó közviszonyok között mind nagyobb pénzalapokhoz és szerephez jutottak. Persze, Sértő Kálmán kikiklásához és korai pusztulásához más tényezők is hozzájárultak: erkölcsiek. A jóvágású parasztlégény olyan körökbe került, ahol az ivás, éjszakázás, kicsapongás megszokott dolog volt — színészek-színésznők és más „művészek” társaságába, egy számára egészen új, valódi énjét sarkaiból kiforgató környezetbe. Szerelme is egy harmadrangú színésznő, Sólyom Janka volt. Horváth Istvánt, aki családjával együtt hagyta el faluját, valószínűleg ilyesmi nem fenyegette volna, egészen azonban mégsem zárkozhatott volna el hasonló ráhatásoktól. És — mint a későbbiekből kiderül — leselkedhettek volna reá más veszedelmek is. De szerencséjére Kolozsvárra jött, és itt is maradt, és még nagyobb szerencséjére olyan helyen, ahol egy Jékely Zoltán környezetében lehetett, aki aztán fel is figyelt reá, gondjaiba vette.

— Horváth István azt írja egy helyen, hogy már szülőfalujában hallott a paraszti sors megváltoztatásáért küzdő népi írókról, és 1940 őszén azzal jött fel Kolozsvárra, hogy hozzájuk csatlakozva részt vállaljon ebből a küzdelemből. Csak-hogy a népi írók működésének színhelye nem Kolozsvárott volt... Itt a népi mozgalomnak legfeljebb a szellemével és a népi írók műveivel találkozhatott. A személyes kapcsolatok kiépítésére nem volt olyan lehetősége, mint például Tamásinak, Szabédinek, Nagy Istvánnak vagy Asztalosnak. Budapesti folyóiratokban, lapokban csak azután jelennek meg írásai, miután a Termésben és az Erdélyi Helikonban nevet szerzett magának. Ez pedig annak köszönhető, hogy Kolozsváron akkor kerül az irodalmi élet középpontjába a fiatal íróknak az a nemzedéke, amelyik korábban az Erdélyi Enciklopédia (1937) égisze alatt jelentkezett. Mi volt ennek a nemzedéknek a célkitűzése? Mi történt vele 1940-ben? A szétszóródás után miként jött létre a Termés körüli csoportosulás? Hogyan fogadták be Horváth Istvánt?

— Az Erdélyi Enciklopédia az akkori baloldali, marxista gondolkodású, a Korunk köréhez tartozó értelmiség tevékenységét próbálta egybefogni és a szerzőket megjelenéshez juttatni. Szellemi irányítója Balogh Edgár volt. A későbbi Termés-csoportnak e vállalkozáshoz semmi vagy legalábbis nem sok köze volt. Az

Erdélyi Enciklopédiáról szólva tehát nem nemzedékről, hanem egy nemzedéken belüli csoportosulásról beszélhetünk. 1940 után, a *Korunk* és más sajtóorgánumok (pl. *Független Újság*) megszüntetése után kiadói tevékenységük is befulladás, a központi sajtóban próbáltak helyet kivívni maguknak, míg aztán rendre azok a hasábok is bezárultak előttük. Amikor létrehoztuk a *Termést*, egyik célunk éppen az volt, hogy e tőlünk függetlenül megalakult és tevékenykedő csoport közlési lehetőség nélkül maradt tagjai számára újra fórumot biztosítsunk. Ez meg is történt, amikor például Jordáky Lajostól és Nagy Istvántól közöltünk.

Horváth Istvánnal kapcsolatban is tisztáznunk kell valamit. Sorrendi kérdésről van szó csupán: nem a *Termésben* szerzett ő nevet magának — hiszen a *Termés* csak 1942 őszén indult —, hanem az *Erdélyi Helikonban*; első versei, a *Pásztortűz* után, ebben a folyóiratban jelentek meg, mégpedig olyan bőséggel, hogy 1943-ban már kötetet adhatott ki tőle az Erdélyi Szépművés Céh (*Az én vándorlásom*). Útját mind a *Pásztortűz*, mind a *Helikon* felé Jékely Zoltán egyengette, s míg amott Kéki Béla, itt Kovács László hozzáértése és jóindulata nyitott teret az újonnan jelentkező számára. A *Termés* első száma (1942. ősz) csak egyetlen verset közöl tőle, a 43-as téli szám pedig nem verssel, hanem egyik prózai írásával szerepelteti. Az ő igazi *Termés*-korszaka csak ezután következik.

Ami a *Termés* létrejöttét és Horváth István befogadását illeti: erről már részletesen beszéltem a Szabédíró! írott cikkemben (*A Termés spiritus rectora*), amely most újra megjelent *Emberközelből* című könyvemben. Itt röviden csak annyit mondanék, hogy Horváthot a mi körünkbe is Jékely Zoltán vezette be, ott volt már azon a nevezetes megbeszélésen is, amelyen a folyóirat létrehozását elhatároztuk, jellegét és célját megszabtuk — már akkor magunk közé tartozónak tekintve őt. Folyóiratot még olyan körülmények közt, mint a *Termést*, nem indítottak útjára! A megbeszélés Áprily Lajos (Jékely édesapja) Király utcai lakásán, egy teljesen üres szobában zajlott le, padlóra terített újságokon ültünk-hevertünk, s úgy tárgyaltuk meg a dolgokat! Mintha egy láthatatlan tüzet ültünk volna körül... A tűz láthatatlan volt, de mégis ott lobogott: az elszántság, a lelkesedés, a tennivágyás tüze volt az. Horváth egyetemi altiszt-öltönyében üldögélt köztünk, s egy-egy ötlettel, gondolattal ő is hozzájárult a lap arculatának a kialakításához. Tétován, félénken fogalmazódtak meg rövid mondatai, látszott rajta, hogy meg van illetődve.

— *Úgy tudom, hogy a Termés-csoport tagjai népi íróknak tekintették magukat. Így van-e? S ha igen, akkor miben látja a népiség magyarországi és erdélyi vonulata közti különbséget? Mert létezett ilyen különbség — részben az eltérő helyzetűt, részben a nemzedéki tudat okán is. Aligha hagyhatjuk figyelmen kívül ugyanakkor azt a tényt, hogy a népi írók erdélyi csoportosulása akkor jön létre, amikor a népi mozgalom Magyarországon már hanyatlóban van. Tehát az erények mellett a hibák is sokkal inkább szembetűnőek, mint a mozgalom felfelé ívelő szakaszában. S az is tagadhatatlan, hogy a földrajzi távolság is — tehát nemcsak az időbeli — megkönnyítette a tisztánlátást. Mindez egyértelműen kiolvasható a Termés tanulmányanyagából.*

— Ha végignézzük a szerkesztőség névsorát, kiderül, hogy az egy Jékelyt kivéve, valamennyien egyszerű származású, falun született, népi környezetben nevelkedett fiatalok voltunk, mélyen átítatva a népünk iránti felelősség tudatától. A városi élet nem választott el szülőföldünkötől, és általában a falutól, arcaal a felé fordulva álltunk, mert a népben láttuk a megtartó erőt, leglényegesebb nemzeti vonásaink megőrzőjét és továbbadóját, vagyis sajátos létünk alapját. Ez indított korábban arra, hogy a királyi diktatúra ellenére szervezeten falulátogatásokra menjünk, olyan kis falvakba is, ahol íróember sohasem fordult meg. Őket tanítva magunk is tanultunk. Mert e kettőt sohasem választottuk el egymástól, sem elvileg, sem a későbbi szerkesztői gyakorlatban. Ilyen értelemben valóban népi íróknak tekintettük magunkat, ha kifejezéstárunk nem is volt mindig azonos az őstehetségként előlépő rusztikusabb tollforgatókéval. A stílus számunkra csak másodlagos fontossággal bírt, fő helyen a szemlélet, a viszonyulás, a nép, a dolgozó rétegek felemelésének a szándéka állott. Ezért éreztük közel magunkhoz Jékelyt is. Noha neveltetésénél fogva kifejezetten értelmiséginek számított, viszonyulása e kérdésekhez a lehető legbecsületesebb, legegységesebb volt, amint azt a Horváth István iránt mutatott segítő magatartása is bizonyítja. A Horváth kötetéről írt cikkében (a *Termés* 1944. téli számában jelent meg) szolidaritásának ad hangot a népi irodalommal, és nagy megbecsüléssel beszél Horváthról mint a népi élményvilág már-már filozófiai mélységű megszólaltatójáról. Ez a szolidaritás cikkében így kap hangot: „Többször elhangzik mostanában, hogy irodalmunk népi mozgalma hanyatlóban. [...] Meglehet, hogy igazuk van: a mozgalmisság valóban mintha veszítene erejéből; kevesebb a felfedezésre jelentkező őstehetség, s

nem él Móricz Zsigmond, aki maga köré gyűjtse, istápolja s szárnyukra bocsássa a városba-kutyagolt garabonciásokat. De mindez csak az ügy mozgalmi, másként: adminisztratív részére igaz. Mert ha kevesebb zajjal is történik napjainkban egy-egy népi író jelentkezése és sorbaállása, mint például ezelőtt négy-öt évvel, nem jelenti egyszersmind kihalásukat. Ugyanis a folyamat nem állítható meg; a felszínre került értékeket nem lehet visszadögnyöztetni, s termékenyítő szerepüket sem lehet elvitatni. Ami pedig Horváthot illeti: „Horváth István felbukkanása egybeesik a népi irodalom térhódítása s egyben mozgalmisága megcsendesedésének idejével. Tehát bizonyos szempontból a legjobbkor érkezett: amikorra »elődei« már járhatóvá tették előtte az utat. Ezek az elődök azonban alig-alig hatottak költészetére. Az ő gyökerei sokkal mélyebbre nyúlnak, semmint kénytelen lett volna ide vagy oda igazodnia.“

A népi irodalom mellett való elkötelezettség tehát jellemző volt a *Termés* egész szerkesztőségére. De amint helyesen mondja, a *Termés* anyagából kiderül, hogy mi másként viszonyultunk hozzá, világosabban rajzolódtak ki előttünk erőnyei és hibái egyaránt. A népiség magyarországi és erdélyi ága, vonulata között valóban volt különbség, s nem annyira a nemzedéki tudat okán (hisz életkorban nem álltunk olyan távol egymástól), hanem mert bennünket a két világháború közötti erdélyi élet rászorított, ránevelt a realisabb nemzet- és helyzetlátásra, a dolgok éberebb megítélésére. Még mielőtt a *Termés* írói megfogalmazták volna programjukat, én már foglalkoztam a népi irodalommal, áttekintve múltját és akkori helyzetét, nem éppen kedvező képet festve róla. Tanulmányom, amelynek címe: *Szekták a magyar irodalomban*, s a *Hitel* 1942. májusi számában látott napvilágot (tehát még a *Termés* indulása előtt), hűen tükrözi az „erdélyi vonulat“ különálló jellegét, azt, hogy miben kellett elhatárolnunk magunkat a mozgalom akkori megnyilvánulásaitól. E tanulmányhoz ma már nagyon nehéz hozzájutni, valószínűleg Ön se olvasta, s azt a rövidebb írásmat sem, amelyben válaszolok a tanulmány kiváltotta heves visszhangra (*Még egyszer az irodalmi szektákról*), ugyancsak a *Hitel* 1942. augusztusi számában. Hogy teljesen világossá váljék a mai érdeklődő számára minden, tulajdonképpen reprodukálnunk kellene elejétől végig mind a két írást; mivel azonban ez lehetetlen, meg kell elégednünk néhány fontosabb részletével. Miután vázolom az egész népi reformmozgalom elindulását, felfelé ívelését, a *Válasz* című folyóirat létrehozását, amely a népi irodalom első táborbaszállása, harci gyülekező helye lett, s amelynek ajzott légköre és szellemi eltökéltsége az addig egymást személyesen alig ismerő eszmetársakból hamarosan igazi bajtársakat formált, akik olyan országos ügyekre mernek irányímatos módon beleszólni, mint a földbirtok kérdése, a városi munkásság és az agrárproletariátus ügye, s miután Cs. Szabó László és mások megítélése alapján megpróbálók feleletet kapni arra, hogy a *Válasz* és köre a döntő szerepvállalásra miért bizonyult alkalmatlannak, ezt írom: „Akárhogyan is áll a dolog, annyi bizonyos, hogy a bátor és kecseskedő kezdemény: a népi írók újító elszántsága látható eredményre nem vezetett. A kudarc természetesen mindjárt érezette a maga visszahatását: rák-ollója a bajtársi együtvé tartozás élő szövevényébe hatol, s egymás után metszi át azokat az értékes szájakat, amelyek a reformmozgalmi harc hullámvéréseiben oly szétbonthatatlanul gubancolódtak egybe. Megindul a bomlás, mely személyi és eszmei elhidegüléseken át végül is a mai állapothoz visz. [...] A teljes szétesésig azonban innen még hosszú az út, s ha megtorpananti nem is tudják az elindult folyamatot, hátráltatására találnak eszközöket. Néhány fiatal erő bevonásával és az ún. falukutató mozgalommal egy ideig még sikerül az érdeklődés homlokterében maradniok, különösen, hogy e falukutató művek egyikének-másikának a visszhangos feltűnéssel járó jogi számonkérést is vállalnia kell. Azt persze már nem lehet tudni, hogy ebből az érdeklődésből mennyi szól a szociális és mennyi a *műfaji* törekvéseknek, s ismét mennyi annak az oleszó mártírúmnak, ami egy-egy ilyen sajtópör hírlapi reflektorából az írók köré vetődik... Lassan azonban ez az újra felcsillanó figyelem is elnehezül — főként mikor már világosan kitűnik, hogy amit a *Válasz* elmulasztott megmarkolni: a népi radikálizmus rejtegetett kardja e vállalkozás folyamán se repül ki hüvelyéből. Hogy a végleges széthullás mégsem ekkor, hanem valamivel később következett be, az annak a sietve föltett kovácskötésnek köszönhető, amit Márciusi Front néven ismerünk.“ Csakhogy „a dolgok körül közben elfordult az árnyék, az ország figyelme a belső kérdésekről mind feszültebben a határon túliakra terelődött. [...] a közeledő vihar fellegében elmerül a márciusi nap... Ezt a harmadik teherpróbát a népi írók idő teltével amúgy is meglazított »frontja« már nem bírja meg. Összeroppanásukat csak még siettetni az a magától adódó felismerés, hogy népi forradalmunk éppen azzal került szembe, aminek jelmezét oly szívesen öltötte magára: a történelemmel. [...] Az írók, megrendült idegeikben jó adag ingerlékenységgel, úgy szóródtak szét,

hogy minden égtájjra jutott belőlük. E szétszóródás mutatta meg igazán, hogy a népi gondolat közös zubbonya alatt milyen sokirányú kiválasztódás ment végbe, csak ekkor tűnt ki, hogy a leszerelt hadsereg így polgári öltözetében mennyire tarka-barka és milyen messzeeső vidékekről való. Egyik a liberális-humanista tájak felé veszi útját, másik a kormányosztó meghívását fogadja el, harmadik a nemzeti ösmült berkei közt találja fel magát, [...] és olyan is akad, aki úgy meztőláb, ahogyan jött, visszatér ismét abba a világba, amelynek érdeke alatt egy forradalom most újra összerokkadt. Megdöbbenő volt e hirtelen megoszlás, s talán maguk az írók csodálkoztak el legjobban rajta. „A népi irodalom — írom tanulmányom befejező részében —, mely előszeretettel nevezi magát »keletinek«, ma már egy vonatkozásban valóban kitölti nevét: olyan melegágya a révületnek, balhítnak és fanatizmusnak, amilyen — tágabb viszonylatban — csak Ázsia lehet. Végigkísérve mozgalmas küzdelmei útján, talán sok mindent megérthetünk és menthetünk, végkövetkeztetésünket azonban semmilyen mentség vagy magyarázat nem másíthatja meg. Ma, amikor minden erő összefogásra törekszik, e szektás elkülönülés — még ha az »igazabb magyarság« nevében történik is — nem lehet a magyar élet példamutató megnyilatkozása.”

Tanulmányomra a *Magyar Út* hasábjain Gombos Gyula válaszolt, méltánytalanlannak, sőt támadó élének ítélte a *szekta* megjelölést s a dolgok ilyetlen beállítását, elmarasztaló megjegyzéseimmel szemben derülőbb részletességgel vizsgálva a „szekta” biztató esélyeit. „Erdély alapjaiban véve nem érti, és idegenül nézi” a népi írók törekvéseit — jelentette ki. Válaszcikkemben erre a következőket írtam: „Erdély nagyon is érti, és éppen ezért mélységesen át tudja érezni a népi irodalom ügyét. [...] Erdély egyszerűen csak másként lát s másképpen ítél meg egyes jelenségeket — amiben szerepe lehet a távlatot adó távolság földrajzi tényének, de amiben közrejátszhat az a huszonkét esztendő is, ami higgadtabb szemléletre, a valóságokkal inkább számoló, ezért felelősségteljesebb magatartásra tanított bennünket.” Majd: „Igen, éppen az a bizonyos »erdélyi józanság« mondatja velünk, hogy a népi irodalomnak ki kell végre gyógyulnia kóros lelki állapotából, vissza kell térnie az irodalom egy és igaz hitére, ami a szív és szellem csillogó összhangjában keresi az ember, vagy ha úgy tetszik jobban: a magyar ember kérdéseinek a megoldását. A szív rajongó hitét váltsa fel néha a szellem egészséges kételye, kétely önmagunkban és a világban, elültetve bennünk befelé az önvizsgálat, kifelé a bíráló szellemét.”

És itt be is fejezhetem az idézetek sorát, mert ez már szintisztán az az álláspont, amelyet a nem sokra rá meginduló *Termés* mindvégig képviselt. Az a tény, hogy körünkbe fogadtuk Horváth Istvánt, attól is megmentette őt, hogy „szektássá” váljék.

— Szorosan kapcsolódik az előbbi kérdéskörhöz, illetve Horváth István be-fogadásához: mi a magyarázata annak, hogy az egyetem rektora nem tartotta méltóságán alulnak megjeleni egy olyan irodalmi összejevetelen (a *Termés* első számának a megjelenése alkalmával), amelyen az egyetemi altisztként szolgáló Horváth István verseivel lépett dobogóra? A kérdés azért lényeges, mert ez az összefüggés is felfedhet valami nagyon jellemzőt a népiség erdélyi ágáról... Vagy tán az idők szelleme változott meg annyira 1942 őszéig, hogy sor kerülhetett erre? Azt hiszem, korábban elképzelhetetlen lett volna ilyesmi...

— Jól sejtí: valóban elképzelhetetlen lett volna. De a népi irodalom addig nagy egyéniségei (Illyés, Veres Péter, Sinka, Gulyás Pál, Darvas, Szabó Pál és mások) révén már igen nagy tekintélyt vívott ki magának. A hanyatlásnak azok a jelei, amelyekről előbb beszéltem, még nem mindenkiben tudatosultak, az újonnan feltűnő népi tehetségek iránt az érdeklődés továbbra is eleven maradt. Ami említett estélyünk konkrét esetét illeti: nem vagyok biztos abban, hogy az egyetem rektora előre tudott volna Horváth István fellépéséről. De ha tudott is róla, akkor is eljött, mert Horváth nevét a nagy tekintélyű *Erdélyi Helikon* előzőleg már meglobogtatta, mintegy konzakrált költő számba ment. Az persze nem tetszhetett túlságosan az egyetem rektorának és más professzoroknak, hogy Horváth, az intézmény altisztje, a *Tornyot raktam* mellett az *Ekém szarvát nem hagyom* büszkeszép parasztvallomását olvasta fel ott. De hát nem hagyhatták el a termet, amikor mindenki lelkesen tapsolt neki! Inkább tapsoltak ők is...

— Horváth István indulásával kapcsolatban van még egy el nem hanyagolható mozzanat. Bár költővé válását maga is Kolozsvárra érkezésétől számítja, már a harmincas évek második felében többször felbukkan a neve Gyallay Domokos néplapjában, a Magyar Népből. Igaz, hogy a parasztkori versek nem sokat árulnak el a későbbi Horváth Istvánból. Akkoriban minden faluban akadt hozzá hasonló parasztköltő kettő-három. Dehát az az izgalmas az egészben, hogy a többiek általában megmaradtak a rigmusfaragás szintjén, Horváth István pedig kiválik.

Mi lehetett a titka ennek? Ezt azért is kérdem, mert a Magyar Nép jelzett periódusában olvasható nem egy Kiss Jenő-vers is. Feltehetően átvételéről van szó, de bármilyen jellegű is volt Kiss Jenő közreműködése, a parasztszervezők jelentkezését figyelemmel kísérhette, s meglehet, hogy Horváth István nevét már akkor megjegyezte...

— Én is közltem volna a Magyar Népből? Mindeddig nem tudtam erről. Bár lehetséges, mert Gyallay Domokost, Szász Ferencet, a lap szerkesztőit jól ismertem, s egyszer egy mezővárosi kizárásukon is részt vettem. De hát ha a magam írói közreműködése is kitörölődött belőlem, hogyan emlékeznek Horváth István özdi kisgazda jelentkezésére a lap hasábjain?! Az akkori parasztköltők közül kétőt tartottam számon: Sárközi Gerőt és Izsák Domokost. Sárközi elég gyakran jelentkezett a sajtóban, még a Pásztortűz is közölt tőle. Szalonta mellett élt, Árpádon; a háború után találkoztam is vele. Izsák Domokost Tompa László támogatta, kis versgyűjteménye jelent meg, az előszót hozzá éppen Tompa írta. Egy versét később mi is közreadtuk a Termésben. Horváth Istvántól verset először a Pásztortűzben olvastam 1941 őszén. Jékely Zsoli mutatta nekem a számot: „Na, mit szólna hozzá? Ezt a verset egy egyszerű altiszt írta!” Hát ahhoz képest, hogy egy egyszerű altiszt írta, valóban nem volt az rossz vers, de még messze állott Horváth István későbbi alkotásaitól. Mint költőre, először akkor figyeltem fel Horváth Istvánra, amikor az Erdélyi Helikonban megjelent a *Tornyot raktam*, ez a talán mindmáig legszebb, legnagyobb Horváth István-vers. Nem hiába tette oda címül összegyűjtött költeményei élére is!

— Jékely Zoltán tudós költőnek nevezte a Kolozsvárra érkező Horváth Istvánt. Nyilvánvaló, hogy nem a poeta doctusi éretnyeknek szólt ez az elismerés, hiszen Horváth autodidakta volt. Kiss Jenő hogyan itéli meg a Horváth István-jelenséget? Miként lehet feloldani a fenti ellentmondást?

— A „tudós” kifejezésen Jékely nyilván azt értette, hogy Horváth a népi bölcsesség, a nép messziről hozott ősi tudásanyagának a birtokában volt. Ha egyszerűbb falusi emberek is rendelkeztek ezzel, hogy ne lett volna ez meg Horváth Istvánban, aki lelki-szellemi adottságainál fogva jóval fölébe emelkedett az átlagfalusinak?

— A Termés évfolyamait áttanulmányozva feltűnt, hogy az erdélyi szépirás egyik csúcspontját jelentő s ugyancsak népi írónak számító Tamási Aron művészetét csak áttételesen, mintegy viszonyítási alapként volt jelen a folyóiratban. Szabédi máig helytálló tanulmányban elemezte Tamási novelláit, Tamási-írás azonban nem jelent meg a Termésben. Távollmaradása már csak azért is feltűnő, mivel a magyarországi népi írók (Szabó Pál, Sinka, Gulyás és mások) számára is bizonyos értelemben fórumot jelentett a Termés. Ugyanakkor az is meglepő, hogy Bözödi többször élesen szembefordul — épp a népiség igazi tartalmának a megítélésében — nemcsak Nyírővel, hanem vele együtt Tamásival is. Mennyiben volt ez indokolt? A kérdés annál is inkább tisztázásra szorul, mivel Asztalos és Horváth István irodalomszemléletének alakulásában egyaránt szerepet játszott Bözödi állásfoglalása...

— Hogy Tamási miért nem szerepelt a Termésben, arra igazán nem is tudnék válaszolni. Talán mert nem kínált fel számunkra írást, talán mert továbbra is a Helikonnál volt inkább otthon, s mi ezt, mint természetes dolgot, passzíván tudomásul vettük. Pedig a Termés indulásakor rendezett irodalmi esten ott volt ő is, és nagy elismeréssel nézegette a lap szép kivitelű első számát. — A külseje mindenestre szép — mondotta nekem hamiskás mosollyal, amikor a szünetben egymásba botlottunk, ami azt jelentette: majd meglátjuk, milyen belül! Lehet, hogy nem volt egészen meglepődve azzal, amit belül talált, s azért nem kereste velünk a kapcsolatot.

Ami pedig Bözödi bizonyos fokú „Tamási- és Nyírő-ellenességét” illeti, hát azon nincs mit csodálkoznunk. Aki ismeri Székely bánja című művét, az természetesen veheti, hogy Bözödi nem egyezhetett mindenben a két eminens „székely” író székelyábrázolásával. Annak a tömértelen adatnak a birtokában, amit könyve tartalmaz, nem alaptalanul tarthatta Nyírő szemléletvilágát bombasztikusan romantikusnak, Tamásit pedig olyanoknak, aki eltűndéresíti, elmitizálja a keserves népi valóságot. Asztalos tartózkodása Tamásitól szintén ilyen okokra vezethető vissza. Tamási tulajdonképpen csak egyetlen könyvében került közel népe mindennapi, reális életéhez, a Szülőföldemben, és persze tanulmányai egyikében-másikában. Egészen más dolog ma olvasni Tamásit, amikor életműve már irodalomtörténetté vált, mint akkor, amikor — mint láttuk — a népi írás a mi fogalmaink szerint egyet jelentett a népszolgálatl, a valóság meg nem kerülhető, kendőzetlen ábrázolásával.

— Horváth István a Termésben jelentkezik először elbeszélésekkel. Ki ősz-

tönözhetne arra, hogy prózát is írjon? Vagy pedig meg akarta mutatni ő is, hogy általában a falu és különösképpen a székely falu nem olyan, amilyennek Nyirő és Tamási bemutatta? (A hatvanas évek elejéről emlékszem Horváth Istvánnak ilyen kijelentésére.)

— Igen, benne is ez a szándék munkált. Különben mi ösztönöztük arra, hogy prózát is írjon, különösen Asztalos, amikor egy népmese-lejegyzéséből láttuk, hogy erre is van nemcsak hajlandósága, hanem képessége is. S valóban simán ment neki ez is: legelső elbeszélésén — amint a fennmaradt kézirat mutatja — csak imitt-amott kellett valamit javítanom.

— Emlékszik-e vitákra, amelyekbe az induló Horváth István is belekapcsolódott? S ha igen: milyen álláspontot képviselt ezekben?

— Nem, vitákba ő akkoriban még nem kapcsolódott be. És elméleti kérdések sem foglalkoztatták, ő egyszerűen írta a magáét.

— A Nyugat utódjához, az Ilyés Gyula szerkesztette Magyar Csillaghoz viszonyítva a Termés mégiscsak vidéki irodalmi orgánumnak számított akkoriban. Mikor és miben érezték ennek a hátrányát? S a hátrányos helyzet felismerése (ha ez bekövetkezett) milyen következtetések levonásához vezette a Termés íróit? Amilyen meglepetés volt Horváth István fellépése a Termés és az Erdélyi Helikon hasábjain, éppoly magabiztosnak látszik a továbblépés is: Ilyés Gyula közli a Titokkereső című ars poeticáját a Magyar Csillagban; Zilahy Lajos hozza a Kipergett magvakat a Hídban; több verse jelenik meg a Forrásban, továbbá heti- és napilapokban; Püski Sándor pedig kiadja — Kipergett magvak címmel — elbeszélés-kötetét a Magyar Életnél...

— Minden kétséget kizáróan vidéki lapnak minősült a Termés, s ez volt a mi óriási szerencsénk! Különben elképzelhetetlen lett volna, hogy a legfontosabb kérdésekben véleményünknek hangot adjunk, és olyan tartalmú írásokat közöljünk, amelyek egyebütt aligha jelenhettek volna meg. De éppen azért, mert igyekeztünk kihasználni ezt a lehetőséget, a Termés — vidékisége ellenére — országos tekintélynek örvendett. A cenzori tisztséggel megbízott ügyész, Schlett Jenő a számok engedélyezésénél nem támasztott úgyszólván semmi nehézséget. Amikor egyszer mégis ki akart vétetni egy verset, egyszerűen az asztalára csaptam a levonatköteget, és azt mondtam: márpedig anélkül nem jelenik meg a szám! És távoztam. Másnap ő hívott fel telefonon: rendben van, menjek az anyagért. Másutt ilyesmi elképzelhetetlen lett volna, különösen a háborúnak abban a szakaszában.

Hogy Horváth István hogyan „tört be” a budapesti lapok hasábjaira is? Nem kellett „betörnie”, ment az simán. A Szépműves Céhnel megjelent verseskötete meg folyamatosan napvilágot látó írásai természetszerűen nyitották meg előtte az utat más orgánumok felé is. Mindössze novelláskötetének megjelenéséhez nyújtott segítség Szabédi, aki érdekeinket képviselte a Magyar Élet Könyvkiadónál.

— Mi történt közvetlenül az után, hogy a Termés utolsó száma 1944 nyarán megjelent? Az őszi szám megszerkesztése már szóba se jöhetett? Milyen azonosság és különbözőséget mutat akkor Kiss Jenő és Horváth István sorsa?

Még olvashattam az Ellenzékben a nyári szám pozitív értékelését, de utólag már amolyan nekrológnak bizonyult: a Termés ezzel meghalt, s hosszú időn át említés sem történt róla. Ez a szám is már igen nehéz viszonyok között készült el, inkább csak virtusból, csak-azért-is módon, dehogyis gondolhattunk arra, hogy jön utána a másik! A fiúk szétszóródtak, Asztalos már korábban „a hadak útját” járta, Bözdöt Pesten érte az ostrom nővéreinek, Szabédi Sepsiszentgyörgyre távozott, Jékely meg jómagam maradtunk csak itt, de nemsokára nekem is távoznom kellett: elhurcoltak, hogy csak egy hónap múlva kerüljek haza, miután a táborból másik két társammal együtt megszöktem. Horváth megmenekült e nem éppen kellemes kalandtól. Akkor már Bartók professzor mellett altiszteskedett a Filozófiai Intézetben, amely a Majális utca egyik pompás épületében székelt, nagy kert közepén. Odáig nem jutottak el az ember-összeterelő katonák. Ez volt a nem kis különbség az ő akkori sorsa meg az enyém között.

— A felszabadulást követő években jó ideig úgy tűnik, hogy Horváth István korábbi törekvései kiteljesedésének lehetőségeként érzékeli azt a korszakot. Ugyanúgy írja súlyos szavú, parasztságért pörölő verseit egy darabig (1947–48-ig), mint aki évszázados remények valóra váltását érzékeli. De ugorjunk visszább az időben: 1940 őszen menekültként érkezik Kolozsvárra, s lényegében az elvesztett szülőföld fájo emléke avatja igazán költővé. Menekültként és falusiként kétszeresen kirekesztettnek érzi magát a városban, hiszen az akkori úri világban osztálya lenézett, a hatalomból kirekesztett osztály. Egyedül az irodalom fogadja be, tehát az írás hatalmát érzékeli csupán. Ez az a periódus, amely előkészíti, kiérleli „paraszttvezéri” magatartását. Aminek logikus következménye, hogy 1945-ben elsőként sürgeti a földművesekhez szóló lap kiadását (Kurkó Gyárfás ki is nevezi az újra-

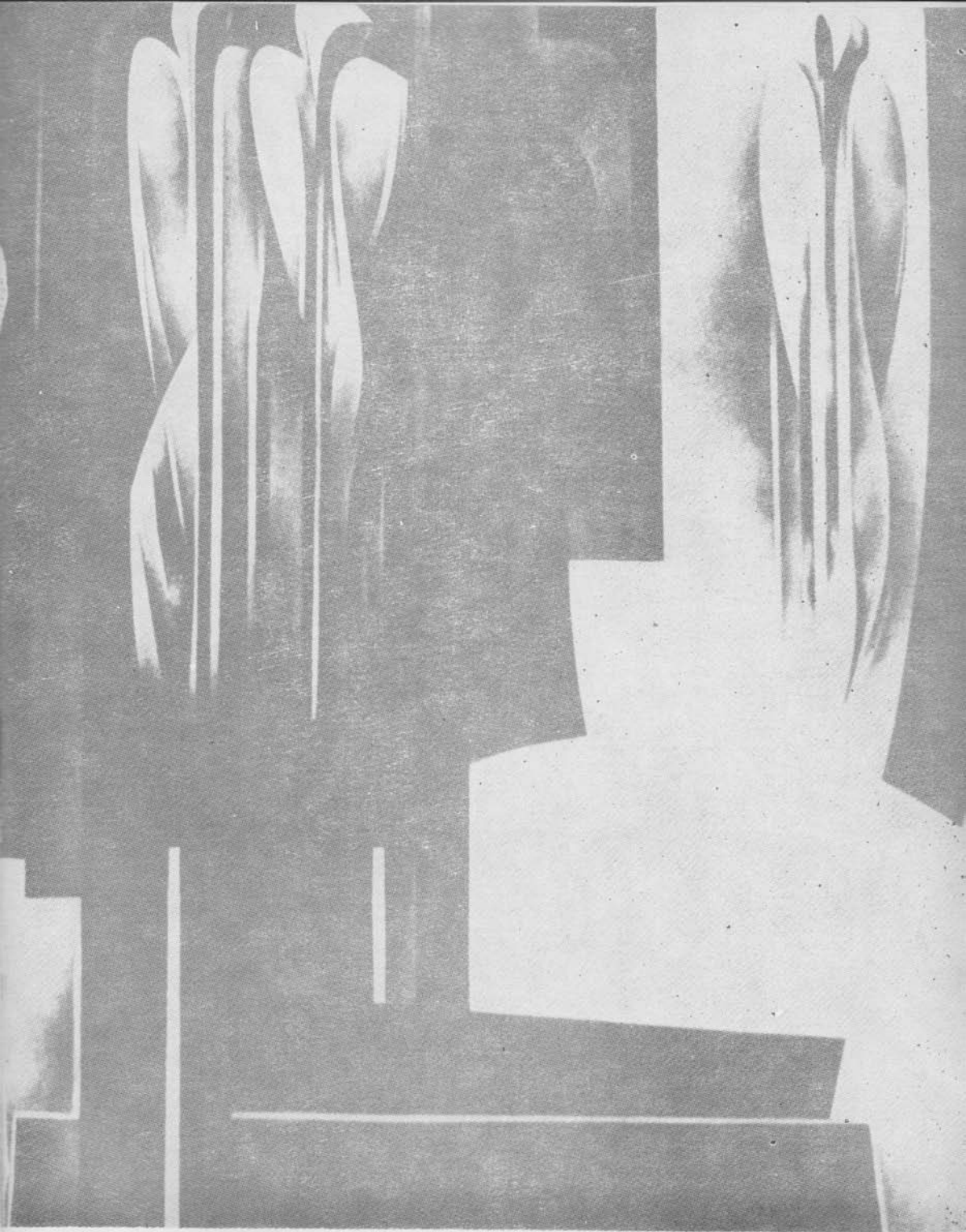
induló Falvak Népe szerkesztőjének), parasztpolitikusi ambíciókat táplál. Kérdésem arra vonatkozik, hogy a mi körülményeink között reális szerep volt-e ez számára, vagy pedig megtévesztette őt az, hogy a magyarországi népi írók balszárnya (Veres Péter, Erdei Ferenc, Darvas József, Ortutay Gyula, Szabó Pál) politikai szerepet vállalt akkoriban? 1947 derekán azonban már világossá válik, hogy a parasztpolitikus Horváth István szeretne elvonulni — írni. Vajon mi készíteti erre? Netán a lapszerkesztést érezte már nyugnek?

— Kutatásai helyes megállapításokhoz vezették. A képlet levezetése jó. Valóban korábbi törekvései kiteljesítésének lehetőségeként érzékelt a kezdeti éveket, ahogy sokan mások is. Hogy meddig? Az személyenként változott. Nála jó ideig tartott. A Józsa Béla Athenaeum kiadásában már 1945-ben megjelent a *Nehéz szántás* című verskötete, ami bizalmát a lehetőségekben csak erősítette. Ilyen ösztönző erőt jelentett számára a *Falvak Népe* újraindítása is. Azt nem tudom, hogy sürgette-e vagy sem a lap újbóli megjelentetését, de annyi bizonyos, hogy kedvvel dolgozott ottan. A pontosság kedvéért le kell szögezmem: nem szerkesztője, hanem egyik szerkesztője volt a lapnak, a főszerep az Asztalosé volt. Kós Balázs — Kós Károly nagyobbik fia — vezette a mezőgazdasági rovatot, és ő látta el a technikai szerkesztő teendőit is. Horváthra a művelődési oldalak szervezése-szerkesztése hárult. Annak alapján, hogy egy ilyen orgánumnál tevékenykedett, túlzás lenne őt *parasztpolitikusnak* titulálni, és szerepét a Veres Péter, Szabó Pál, Erdei meg Darvas szerepével rokonítani, velük egy szintre helyezni. Ilyen törekvést és mentalitást, nyugodtan mondhatom, nem tapasztaltam nála.

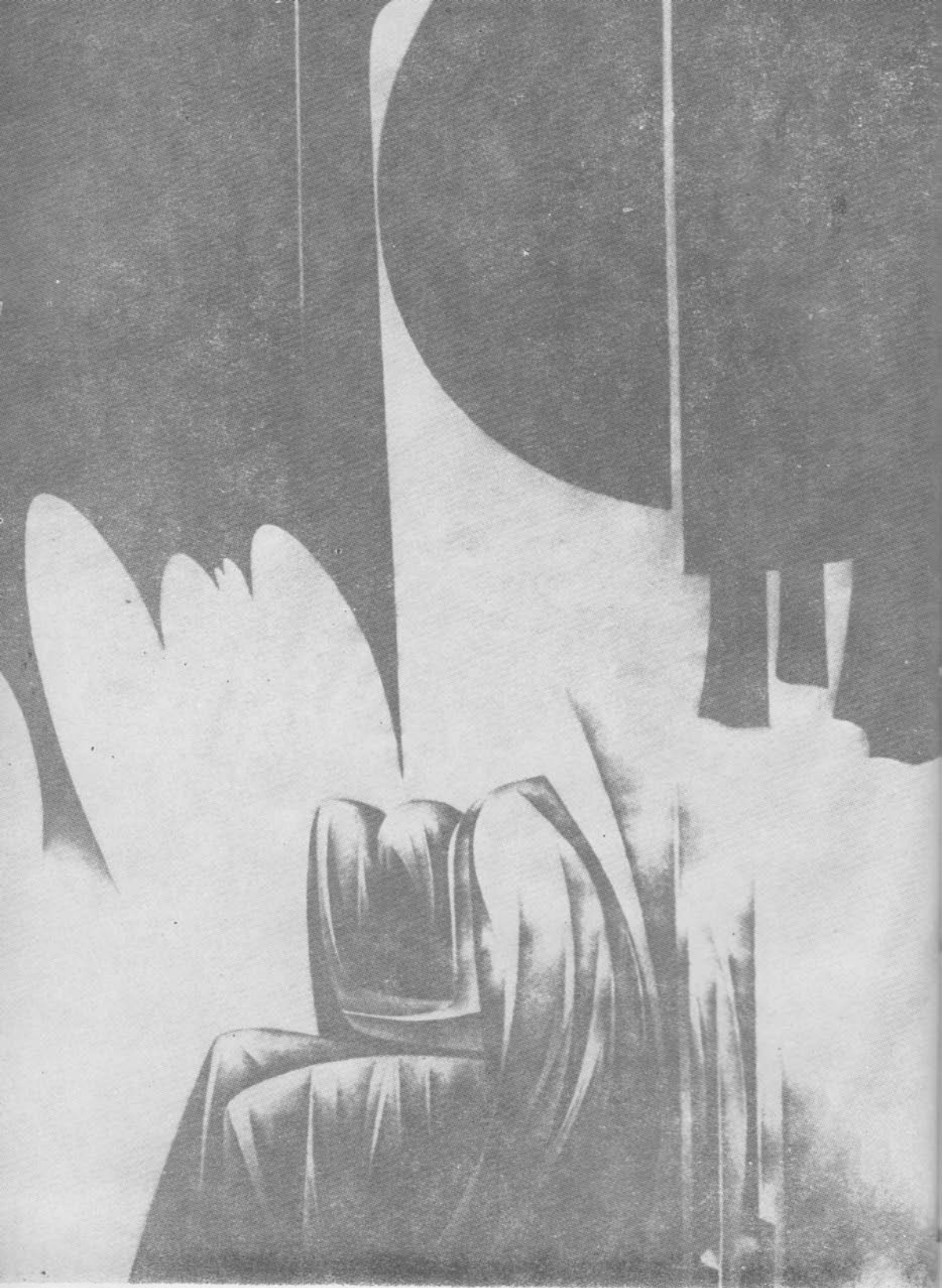
A *Falvak Népe* az *Utunk* szerkesztőségével szomszédos három szobácskában készült, volt alkalmam át-átnézni hozzájuk s látni, hogy milyen kínosan-nehezen látták el feladatukat. A szerkesztéshez csupán Asztalos értett valamikéket (ő dolgozott az *Erdélyi Helikonnán* is, éppen az én megüresedett helyembe ment oda, amikor a számomra elviselhetetlenné vált „úri” légkör miatt 1941-ben megváltam a folyóirattól, és átvettem az Egyetemi Diákszokat vezetését), Kós Balázs és Horváth István ezen a téren teljesen tapasztalatlanok voltak. A Népi Szövetség irányítása alatt dolgoztak, megadott szempontok szerint, ami csak nehezítette munkájukat. Noha csetledezve-botladozva ment ez a munka, volt ott vidám hangulat is, de még milyen! Asztalos mókázott-bolondozott, jókat kacagtak rajta, s Horváth István széles jókedvében úgy ültette a térdére a kiadói hölgyalkalmazottat, mint annak a rendje! Kós Balázs meg éppenséggel onnan, a szerkesztőségből nőült. A gépirónót vette el feleségül. Még két, faluról behozott, a tollat ügyesen forgató riportert is dolgozott a lapnál, s ott kezdte pályáját a még tejfölösszájú Sütő András. Amikor később a szerkesztőséget Bukarestbe költöztették, a Budişteanu utcába, a lap élére már Sütő került. Asztalos meg Horváth nem követték a lapot; ekkor kezdenek el mindketten ismét írni, itthon vagy írói alkotóházban, egy alkalommal éppen együtt, a bálcesti-i kastélyban. Ott szerzett tapasztalataikról nemegyszer meséltek nekem. Tehát nem azért váltak meg a laptól, mert nyugnek érezték ott a munkát, hanem mert nem akartak elszakadni éltető környezetüktől, nem akarták végleg pangásra ítélni magukban az alkotót, az íróit.

— És ezután ugyancsak sorjáznak a máig fel nem oldott paradoxonok. Horváth István egyre több időre „vonul el írni”: Szinajára, Bálcesti-be, Borberekre... Megírja az Arad a falu verseit, regényírói vállalkozásokba kezd, amint erről a Török a parlagot, a Balogh Eszti hajnala és a Csali gróf tanúskodik... Mindegyik kötetével nagy vitát kavart. Aki ma olvassa végig ezeket a vitákat, döbbenettel tapasztalja, hogy nem azért bírálták ezeket a könyveket, amiért valójában rosszak, művészileg kielégetlenek és kidolgozatlanok, hanem azért, mert nem feleltek meg eléggé az aktuális irodalompolitikai követelményeknek. Gaál Gábor például szétzúzza az Arad a falu verseit, mivelhogy őt nem a költő „önmagára exponált líraisága” érdekli, hanem a valóság. Csakhogy a kritika már akkor összetévesztette, felcserélte a valóság fogalmát az elképzelttel. Horváth István koporsója mellett mondotta ki Sütő András: „Eltitorták őt azok is, akiknek oldalán a valamikori szegényparasztszolgá a boldog hiszékenység hangjain harsonázta, miszerint arad a falu, arad és tavaszi fényben nyújtózkodik. Pedig nem nyújtózkodás volt ez, hanem vonaglás a történelem vasmarkában.” De vegyük tovább: még Horváth Istvántól tudom, hogy amikor Szinaján a Török a parlagot kéziratán dolgozott, ott állt előtte a modell, az Új barázdát szánt az eke. És minden hét végén megjelent a bukaresti kiadó egyik szerkesztője: vitte magával az elkészült fejezetet, hogy aztán a következő látogatásakor átírassa az egészet... Aki nem élte át azokat az éveket, el sem tudja képzelni: miként volt lehetséges mindez?!

— Hogy hol írta az Arad a falu, nem tudom, mindenesetre a *Nehéz szántás* után ez volt a második megjelent könyve. Már mint az új korszakban. „Önmagára exponált líraisága”, amit Gaál Gábor vádként szögez a melléne, úgy gondo-

MÉREY ANDRÁS BALLADAILLUSZTRÁCIÓI (a Korunk Galéria anyagából)
SZÉP ILONA
MOLNÁR ANNA

lom, éppen amellett szól, hogy Horváth István *költőként* közeledett a falu akkori életéhez — és nem például *szociográfusként*. Hogy a megmozdult falu világában inkább a szépre, biztatóra nyílik rá a szeme, az is költő voltából következik. De amily igaztalan Gaál Gábor elmarasztalása, éppoly igaztalan Sütő András későbbi megjegyzése is. Mi tehát az igazság? Az, hogy a faluban végbemenő változásokat akkor reménykeltőknek láttuk, az új kialakulását kísérő „vonaglásokat” pedig egyszerűen a felfogások harcának. Más visszatekinteni a dolgokra, és más átélni azokat. Különbben a Sütő vezette *Falvak Népe* is „a történelem vasmarkának” a szolgálatában állt; ha valóban vonaglott akkoriban a falvak népe, akkor ehhez a lap is hozzájárult. Sok fölös áldozattal járt az átalakulás, sok ártatlan élet sínylette meg, de ezt csak utólag konstatálhattuk, amikor már nem szolgált fedőrévül minden visszaélésre a fennem hirdetett — marxista tételként elfogadott — osztályharc éleződése. Vigyázni kell hát az akkori irodalmi alkotások megítélésénél: a konkrét helyzetből kiindulva kell a kérdéshez nyúlunk.

De vegyük tovább. Amikor Horváth a *Török a parlagot* című regényét írta, történetesen én is Szinaján tartózkodtam. Szó sincs róla, hogy minden hét végén megjelent a bukaresti kiadó egyik szerkesztője, amint fentebb mondotta. Dehogya kapkodott a kiadó az írók készülő műve után! Szegény Horváth István nyugodtan kinlódhatott íróasztalánál, küszködhetett a számára szokatlan műfajjal, vezethette-bonyolíthatta a szétágazó cselekményt, senki nem zavarta ebben. És segíteni sem segítette senki és semmi, még a valóban modellnek tekintett *Új barátját szánt az eke* sem. A regényt hazatérve legépelte, és elbírálás végett éppen *nekem* nyújtotta át, nekem, aki akkor az Állami Könyvkiadó kolozsvári szerkesztőségének a vezetője voltam. Elolvastva a regényt, még kiérleletlennek találtam mind megkomponálásában, mind stílusában, de életanyagát érdekesnek és hitelesnek láttam. — Ezen még dolgozni kell, fiú, és nem is keveset! — mondotam neki, mire ő bizony lekókadott, fogalma sem volt, mit jelent egy regényt átírni. Felajánlottam hát a segítségemet. Abban állapodtunk meg, hogy minden délután bejön, s a hivatali munkaidő lejártaival egy-két órát együtt dolgozunk a könyvön. Így is történt. Talán másfél hónapon át folyt ez az együttes munka, nem napi egy-két órán át, hanem sokszor estig, úgyhogy az elémben lesiető feleségem néha már azt sem tudta, hova legyen a várakozás türelmetlenségében. Merem állítani, hogy jó regény kerekedett így ki, minden sematizmustól mentes, valódi realista alkotás. Hogy mégsem így látott napvilágot, az a kiadó központjában dolgozó Bonyháti Jolánnak és Szemlér Ferencnek „köszönhető”. Ők forgattatták fel vele újra az egészséget, írtattak más befejezést hozzá, alakíttatták olyanná, amilyenek ők képelték az „új, szocialista” regényt. Nem akarom Szemlér emléket beárnyékolni, de akkor dogmatikus ügybuzgóságban túltett mindenkien, az illegalista harcos Bonyháti Jolánon is. Őrök egy lektori véleményét tőle, a kiadásra benyújtott régebbi és újabb verseimről, hát hogy mik vannak abban! Jobb nem is beszélni róla. Nos, így vált az a regény olyanná, amilyen. Ne Horváthot marasztaljuk el mindenben érte. És a többiekért sem, mert lehet, hogy azok is hasonló metamorfózison mentek át.

— Utólag Horváth István is úgy beszélt ezekről az évekről, mint szépen induló írói pályája derékbátöréséről. Kérdésem most arra vonatkoznék: vajon ez a pályatörés csak a korszak torz irodalomszemléletével és gyakorlatával magyarázható? Nem magában a „Horváth István-jelenségben” kell esetleg keresnünk a törés legbensőbb magyarázatát? Hiszen egy Veres Péter például kiváló érzékkel ismerte fel az írói manipuláció veszélyét, és nem járta végig az össze vargabetűket. Volt bátorsága visszavonulni — és maradandó alkotásokban elégtételt venni (A Balogh család történetét például ennek a magatartásnak köszönhetjük). Horváth István pályatörése vajon nem függ-e össze azzal is, hogy nem tudta kitermelni magában a manipuláció ellenszerét? Mert például a Termés-korszakban a folyóirat szellemi közössége még megővta őt az írói szuverenitást veszélyeztető tényezőktől...

— Erre a kérdésre nem tudok érdemben válaszolni. A magam tragédiái elvonták figyelmemet a másokéiról. Gaál Gábor ellenem intézett támadása után a kiadónál lefokoztak (Salamon Lászlót tették főnöknek a helyembe), könyvemet bevonták, és zúzómalomba küldték, két évig nem írtam, csak fordítgattam... Ilyen körülmények között már nem kísérhettem olyan figyelemmel és olyan közelségből Horváth Istvánt, az író és az embert, mint azelőtt. Pedig hálás voltam neki, mert azon a bizonyos inkvizíciós ülésen csak ő és Asztalos állott ki mellettem. Nem felejtette el, amit addig tettem érte. És ez jólesett.

— Keveset tudunk az Utunk-szerkesztő Horváth Istvánról. Milyen beosztásban dolgozott? Mennyiben volt — lehetett! — beleszólása 1953 és 1959 között az irodalmi folyamatok alakulásába? Hiszen eléggé válságos korszakban dolgozott a

lapnál. Magam úgy vélem, hogy a kiütéskeresés periódusának a kezdete ez az időszak Horváth Istvánnál: 1957-ben például több olyan írása jelenik meg az Utunkban, amelyekben parasztkori, őszi élményeihez nyúl vissza. Szemmel láthatóan ekkor teszi az első lépéseket, hogy igazi énjéhez visszataláljon...

— Horváth az én kezem alatt dolgozott az Utunknál, az irodalmi reszort keretén belül, amelyet én irányítottam. Inkább képletes állás volt az számára, mint valódi: akkor jött be a szerkesztőségbe, amikor akart. Különbösen a laphoz beküldött prózai írásokat olvasta, azokat válaszolta meg, s ha egy-egy figyelemreméltó akadt közöttük, arra felhívta figyelmünket. De hogy olyan hosszú ideig lett volna ott, arra nem emlékszem. 1958-ban, amikor engem átpasszoltak a Napsugárhoz, ő már biztosan nem volt az Utunknál. Az említett esztendőben sokak számára vált fordulóponttá, elképzelhető, hogy nála is a kiütéskeresés kezdetét jelentette.

— Magam 1963 őszén ismerkedtem meg Horváth Istvánnal, nem sokkal az után, hogy bejutottam az egyetemre. A filológiai fakultás akkori gondnoka, Balázs Pali bácsi vitt el hozzá... Előzőleg ugyanis annyi mindent megtudtam tőle Horváth István indulásáról — egyidőben voltak egyetemű altisztek —, hogy az már akkor egy megiratlan irodalomtörténeti fejezetnek tűnt a szememben. Ami pedig első találkozásunk alatt feltűnt nekem: egészen más Horváth István állt előttem, mint akit addigi tanulmányaim során megismertem. Tele volt vívódásokkal, sok-sok keserőséggel. Bántották a kudarcok, a művészi félsikerek. Arról beszélt, hogy önvád kint: „Ha meg is botlottam olykor az életben, emberileg senkit be nem csaptam. De művészileg — önmagam feladva — sajnos, nemcsak másokat, magamat csaptam be a leginkább.” Miként látja a pályatárs: hogyan talált újból önmagára Horváth István?

— Az általános irodalmi fellélegzés tette ezt lehetővé. Kedvet kapott ő is a kísérletezésre, a dolgok új oldalról való megközelítésére. És ez bizonyos hangváltást hozott költészetébe. Néha talán túlságosan is elrugaszkodott hajdani önmagától, mint annyian mások; igyekezett kibújni a saját bőréből, hogy „modern”-nek találják. Ez a törekvése nem volt rokonszenves előttem, valahogy nem illett hozzá. De szerencsére nem ez lett az állandó jegye újabb költészetének. Amikor valódi énje szólalt meg maibb, csiszoltabb hangján, akkor teljesedett ki jelentős költővé az a Horváth István, akit mi annak idején a Termésnél annyi szeretettel fogadtunk magunk közé, s olyan megbecsüléssel vettünk körül.

JANCSIK PÁL

VERS A SZENT GYÖRGY-SZOBOR

ELVESZETT PAJZSÁRA

De hát mire is volna az a pajzs?
Főlöszleges volt, azért vesztetett
el hatszáz év ködös boldogágában...
Az én harcom nem boldog viadal,
nem szemtől szembe torna más lovaggal
nemes hölgyek színében és kegyéért.
Az én harcom más. A sárkányölő,
e jelzővel díszít a köztudat,
s én keserves tusában küszködöm
e csüszómászó óriási gyikkal,
arcomon undor, keserű harag,
és oly rég tart e küzdelem, hogy olykor
már azt hiszem, saját magam vagyok
a sebzett sárkány is a föld porában,
s így undorom, haragom egyre nő,
hiszen csak így lehetek önmagam,
csak így, a sárkányokkal együvé
téve teljes a kompozíció.

(Megléhet, ez az oka annak is,
hogy nem oly régen dekanonizáltak,
és kiheppentem a szentek közül.)
De bármilyen ronda is ez a harc,
ha nem hinnék a gesztus igazában:
hogy ki-ki önmaga sárkányait,
a sok kicsinyes, önző, buta hüllőt,
az aljasság pormászó férgeit
kell hogy legyőzze, mielőtt
nemesebb tornákba vetné magát —
úgy valóban végképp megundorodva,
önmagam ellen fordítván a dárdát.
(Ha valaki el nem orozza ezt is,
s a hüllők itt lenn el nem szaporodnak,
s föl nem fálnak lovastól engem is,
ki tudja, tán még egy napon
pajzsom és méltóbb harcom is kerül.)